

FRANTIŠEK BURIÁNEK

POVÍDKOVÁ TVORBA FRANTIŠKA GELLNERA

Situace české prózy na začátku 20. století je vyznačena v základních rysech jednak pokračující linií realistického zobrazování současného života v prostředí venkovském nebo městském, jednak novou snahou o hlubší proniknutí do složité psychiky člověka moderní doby. Tato druhá linie začíná Českou modernou a u jejího zrodu je Šaldova povídka *Analýza*. Jejím směrem šly prózy Viléma Mrštíka, Antonína Sovy, také Růženy Svobodové, a autorův subjekt odhalily například Macharovy *Konfese literáta*.

Mladší generace, kterou jsem kdysi nazval generací buřičů, uplatnila ve své tvorbě na počátku století obě základní tendence. Jednou směřovala k vyjádření lidského subjektu, k vyjádření jeho pohledu na svět, a viděla v něm samém předmět autorova zájmu. Rozkrývala niterný svět individua, jeho citové stavy, jeho smyslové vjemy, jeho senzibilitu. Druhou svou tendencí směřovala tato mladá prozaická tvorba k zobrazení objektivního světa, všimla si společenských vztahů člověka, jeho sociálního prostředí, uváděla společenské rozpory a konflikty své doby.

Tyto znaky nacházíme v mladých prózách Šrámkových, Olbrachtových, Majerové, Benešové, ale i v prózách Dykových a Mahenových. Tato mladá próza vyjadřovala hledání mladých autorů smyslu života, životních hodnot. Svě osobní prožitky a problémy zašifrovali tito mladí autoři do epických příběhů i do povahokresebné analýzy postav. Většinou zůstávali tito začínající autoři u žánrové formy povídky.

Žánr povídky měl pro mladou spisovatelskou generaci výhodu v tom, že autoři v něm mohli snadněji i výrazněji ztvárnit své životní problémy, že z povídkového příběhu, soustředěného a jednoduchého, snáze vystoupil ideový obsah a působil na čtenáře. Ovšem i tvůrčí mladá nezkušenost také spíše mohla zvládnout zmenšený a uzavřený prostor povídky nežli složitou a rozměrnou stavbu románu.

Nejvlastnějším způsobem subjektivního sebevyznání byla pro tuto mladou generaci lyrika. Ale subjektivní prvky, například zvýšená emocionalita, pronikají i do prozaické tvorby této generace. Próza Šrámkova i Dykova má obvykle velmi silnou lyrickou atmosféru a ta není navozována

jen jazykovými, stylistickými prostředky. Lyriismus této prózy je v samém subjektivním zorném úhlu pohledu na skutečnost, který tu bývá uplatňován.

František Gellner stojí v tomto dobovém kontextu v jisté nápadné odlišnosti — alespoň pokud jde o jeho tvorbu prozaickou. Je dána jeho osobností, jeho tvůrčím typem a věkovou zralostí, v níž vstoupil do oblasti prozaické tvorby.

Tvůrčí typ Gellnerův je vyznačen výraznou stránkou intelektuální, racionální. Ta byla dominantní i v jeho tvorbě básnické. Neznamená to ovšem, že by mu chyběla složka citová. Již v dřívějších studiích jsem ukázal na její existenci,¹ třebaže ji autor nejednou ukrýval v jakési básnické autostylizaci za masku cynika. Ale i prvotní sebevznávající lyrika Gellnerova měla silnou funkci poznávací, uplatňovala v ní racionální faktor a měla proto i pevnou stavebnost. V Gellnerově próze se ovšem ještě silněji uplatnil jeho pozorovací talent, jeho intelektuální zvážení životní empirie, jeho rozhled po světě a s tím souvisící způsob literárního podání, věcný, prostý, přímý.

Povídková tvorba Gellnerova je vymezena léty 1911—1913. Má tedy značně malý časový prostor. Je spjata s brněnským pobytem Gellnerovým. Hranicí, která rozdělila život i tvorbu Františka Gellnera, je rok 1911. To je rok, kdy se vrátil z několikaletého pobytu v Paříži do své vlasti a zakotvil posléze v redakci brněnských Lidových novin. Předtím žil Gellner bohémským životem a dosavadní tvorbou vyjadřoval své životní pocity, své prožitky, svá hořká zklamání, svůj provokativní „cynismus“. Na tom všem se vedle vrozeného temperamentu podílel jeho racionální skepticismus, nepěkné životní zkušenosti z „nerozumně“ vedeného života, anarchistická revolta proti měšťácké spořádanosti života. Ale už v této stále konfrontaci subjektu, jeho srdce, s pravdou skutečnosti, ne právě přitažlivou, měla už Gellnerova lyrika jisté předpoklady k budoucí tvorbě povídkové.

Ta začala vznikat, když Gellner skončil se svou bohémskou nezávaností a usadil se v Brně. Práce v novinách vyžadovala kázeň, učila Gellnera odpovědnosti nejen vůči redakci, tedy vůči zaměstnavateli, nýbrž i vůči čtenářstvu. Gellner si v denní novinářské práci uvědomoval, že se svým slovem obrací k širokým, lidovým masám, že se nemůže vyhýbat aktuálním politickým otázkám, problémům národního a sociálního zápasu. To se ovšem projevilo i v Gellnerově tvorbě básnické, zejména v jeho veršované politické satíře novinářského charakteru, již jsem věnoval dost pozornosti ve své dřívější studii Gellner satirik.²

Povídková tvorba Gellnerova měla také podněty v novinářské činnosti autorově, ale nevázala se tak jako veršovaná jeho politická satira k ak-

¹ František Buriánek, úvod k výboru z díla Františka Gellnera (Československý spisovatel, Praha 1952), doslov k výboru *Má píseň ze sna budívá* (Mladá fronta, Praha 1955), *Bezruč. Toman. Gellner. Šrámek* (Čs. spisovatel, Praha 1955), *Generace buřtů* (Univerzita Karlova, Praha 1968).

² František Buriánek, *Gellner satirik*, ve sborníku *O české satíře*, SPN, Praha 1959, 229—258.

tuálními tématům politickým. Ze svého novinářského původu si spíše uchovával zřetel k zábavnosti a k lidovému čtenáři.

V souvislosti s naznačeným obratem životní i tvůrčí cesty Gellnerovy se může vyskytnout otázka, zda se nezměnil Gellnerův názor na život a svět, zda tu nejde o dost často konstatovaný v té době zvrat mladého radikalismu a buřičství v opatrnou rezignaci a smíření s měšťáckou společností. Odpověď na to je záporná. Právě i Gellnerova povídková tvorba prokazuje trvajícím kritickým poměrem Františka Gellnera k měšťácké společnosti, k maloměstské idyle, k vládnoucím autoritám státu a církve. I v povídkách — nejen ve verších z tohoto období — se setkáváme se satirickým nebo aspoň s ironickým postojem. A v této kritické negaci soudobé společenské reality můžeme spatřovat kontinuitu Gellnerova protiměšťáckého postoje. Víc tu ovšem cítíme jistotu autorova poznání a hodnocení. Víc si uvědomujeme jeho sympatie k lidovým postavám, víc moudrosti cítíme z jeho slov, víc uměšenosti lidské i umělecké. A nemůžeme to vysvětlovat jen autorovým věkem. Ten nebyl ještě příliš dlouhý a smrt na haličském bojišti první světové války jej zkrátila nesmýslně a předčasně.

Povídková tvorba Františka Gellnera obsahuje jednak knižní soubor *Cesta do hor* a jiné povídky, jež autor připravil a vydal v Jihlavě r. 1914 v edici *Kyprova lidová knihovna zábavy a poučení*. Texty povídek dříve v časopisech uveřejněných upravil sám autor. Ostatní povídkovou tvorbu vydal knižně Miloslav Hýsek v druhém svazku *Spisů Františka Gellnera s názvem Povídky a satiry*. To bylo v roce 1927, v nakladatelství Borového; v edici *Pantheon*. Do oddílu *Povídky a satiry* zařadil Hýsek povídky a dva fejetony otiskované ve *Večerech*, které byly nedělní přílohou *Lidových novin*, dále v *Karikaturách*.

Základní charakteristiku povídek Gellnerových možno provést zjištěním, že jde o krátké povídky s jednoduchou, nerozvinutou stavbou dějovou, někdy dokonce bez zřetelné stavby syžetové. Některé jsou pouhou povahokresebnou skicou nebo jakousi volnou causerií. Příznačné je zaměření k tematice všedního života, k životnímu prostředí i životnímu stylu soudobé měšťácké společnosti, nejčastěji v maloměstském prostředí. Některé povídky nezůstávají jen ve věrném popisu vnější reality nebo svérázných figurek, případně kurióznějších osudů a příběhů, směřují k obecnější platnosti, ale většina je přichycena na jevové skutečnosti, dopodrobna pozorované a vystižené.

Povídky Gellnerovy jsou obrazem maloměšťácké idyly z konce rakouské monarchie. Tu idylu naruší jen někdy jakási anarchická revolta mladých neposlušných a nespořádaných synů, kteří se z nudy stávají flamendry a bezstarostně rozhazují peníze a bohatství rodičů.

Převládajícím hrdinou Gellnerových povídek je malý úředník nebo malý živnostník. Jde o typy maloměšťácké, které jsou oporou vládnoucího režimu a byrokratického pořádku. Neměnná realita zaběhnutého životního způsobu je základnou, z níž rostou postavy a příběhy Gellnerových povídek. Atmosféra těchto povahokresebných obrázků a banálních osudů má v sobě cosi zmrtevujícího, znak nudné nehybnosti a bezcílnosti. Ve svém stereotypu jsou tyto obrázky ze života přízemních lidí až děsivě smutné.

V kresbě postav se odráží autorova životní zkušenost z rodného maloměstského prostředí. Povídky Závěť strýce Jindřicha, Syn majetných rodičů, Hynek Rež svými autobiografickými rysy k tomu ukazují. Také několik židovských motivů, například v povídce Konkurenti, potvrzuje, že Gellner psal nejčastěji o tom, co poznal na vlastní oči a uši. I dialog těchto svérázných figurek trhovců je věrohodný. Konečně i motiv syna, který se vymkne z pout rodičovské péče a chce sám bezstarostně užívat sladkosti života, má znaky autobiografie a neobjeví se jen jednou (viz Můj společník z cest, Smysl života, Syn majetných rodičů, Cesta kolem světa za čtrnáct dní). Povídka Vytluokání oken také připomíná dětský zážitek rasistické surovosti.

Autobiografická podstata některých povídek přejde místy až k přímému projevu autorova subjektu, například v povídce Úspěch: „Ale moje touha, něha a vděčnost, kterých jsem byl schopen jako nikdo jiný, nebyly na světě pro nikoho a k ničemu.“ Osobní ráz takového projevu je ovšem překryt objektivním epickým postojem vypravěče, podobně jako třeba věty z povídky Právní porada: „Uznávám, že jsem člověk nadmíru lehkomyslný. Neměl jsem nikdy nijakého pochopení pro vážnost života.“ — „S léty srdce člověka se uzavírá.“ V Gellnerově próze však převládá popisná kresba objektivní reality.

Přitom je zřetelný autorův hodnotící vztah ke skutečnosti tichého, klidného, uspořádaného, ale nudného a prázdného života. Projevuje se to v tlumené ironii, která bývá ukryta v nevzrušeném vypravěčském podání. Zazní třeba při charakteristice lidí, „kteří milují dobrou knihu, vedou vzorný život a vykonávají po našem venkově s nevšední pílí dobrou práci národní a osvětovou“. V povídce Otec je tento osvětářský reformismus nehluchně zesměšňován. Vysměšně ironie se dostane nejen šošáckým úřednickým typům, pivnímu politikaření (např. v povídkách Pan oficiál se žení, Staří a mladí, Tichý život), ale i vzdělancům (Kandidatura doktora Vidučky, Cestný dar). O doktorovi, jehož jméno Josef Ypsilon Škrundle už samo o sobě zní komicky, říká: „... dostalo se mu, jak se říká, důkladného vzdělání. Přesto však nebyl hloupější než jiní lidé.“

Hořký úsměšek platí i postavě umělce a jeho postavení ve společnosti měšťáků, v níž platí požadavek „dobré rodiny“: „Nesklidíte sice týž obdiv jako muž, jenž poprvé přeletí Atlantický oceán, ale přece si jen vás slušní lidé spíše všimnou než jiných cestovatelů, například těch, kteří jezdí brousit nože a spravovat deštníky.“

V zorném poli kritického a satirického pohledu Gellnerova se často objevuje problém manželství. Už v Cestě do hor se hrdinova manželka neukazuje ani při své pečovatelské iniciativě činitelem právě blahodárným. Povídka Výhoda nešťastné lásky pak předvádí model lásky, která smutně a nudně končí v manželství. Manželství je pouto, i když poskytuje blahobyt. Povídka Marta už pranýřuje bezohledné, zlé sobectví ženy jdoucí za svým cílem — sňatkem. Do groteskní komiky rozehrává motiv manželství povídka Pan oficiál se žení. A další povídky vypovídají o ženě a o manželství dost nelichotivé poznatky (viz III. kapitolu povídky Vojtíšek jde zachraňovat lidstvo, povídky Studentská láska, Tchyně, Miláčku, Vzpomínka z atelieru). Ve fejetonovém Sociálním a psychologickém rozboru staromládenectví jde autorův skeptický vztah k ženě a k manželství

až k jistému zobecnění. V této oblasti se ovšem projevuje autorova životní zkušenost, jeho naprostá deziluze.

Vedle převážné většiny realistických obrázků ze života maloměšťáků je v Gellnerových povídkách zastoupen i jiný žánrový typ. Jsou to prózy stavěné na základě vymyšlené groteskní hyperboly. Jde o zvýrazněný satirický záměr a předem koncipovanou myšlenku namířenou proti falešné ideologii měšťáckého světa.

V knize Cesta do hor a jiné povídky se objevila jen jedna próza toho druhu: Miltiades, vítěz marathonský. Zesměšňuje měšťácké vlastenectví, čítankovitý kýč. A je vlastně předchůdcem Čapkových Apokryfů. Parodovaná vznešenost je přehnána až do grotesky, a tím se zase blíží Haškovým parodickým postupům. (Na blízkost Gellnerovy a Haškovy politické satiry jsem ukázal už dříve ve zmíněné studii Gellner satirik.)

Z časopiseckých povídek Gellnerových groteskních žánrů je nejrozsaáhlejší a ve své fantazijní hyperbole i ve své filozofické tezovosti nejdůslednější povídka Vojtišek jde zachraňovat lidstvo. Má něco z Voltairova Candida, něco z Haškových grotesek. Ale především je nejvlastnější výrazem Gellnerova kritického názoru na bezmocnost a naučivou idealistického moralizování a osvětářského napravování špatností soudobé společnosti. „Vojtišek byl šlechtného srdce,“ říká autor o svém hrdinovi. Chtěl napravit lidi zlé, surové a sobecké. Vzájemnou láskou chtěl řešit politické spory. Chtěl umravňovat svou vypočítavou a zcela sobeckou družku. Svým idealismem ovšem nikoho nevychoval ani nic nenapravil a i jeho anarchisticky teroristická akce nemohla skončit jinak než směšným fiaskem. Gellner se svou groteskou vysmívá každému idealistickému reformismu, všem falešným iluzím. Bez bylí mámení se dívá na skutečnost. „Lidé pracovali na polích nebo doma a nebyli ani dobří ani zlí.“ Tak vyznívá realistický pohled Gellnerův na svět a na člověka. Idealistické iluze a výchovná mánie jsou komické. Vypravěčův výsměch postihne stejně anarchismus jako policii. Komiku lidskou a společenskou umocňuje komika parodického vypravěčského stylu.

Mnoho povídek přiřazených v tomto II. svazku Spisů Františka Gellnera však zůstalo na nízkém stupni uměleckého ztvárnění. Často jsou to jen jakési náčrty povahokresebných skic nebo syžetových zárodků, nejednou jde jen o úvahové shrnutí životních zkušeností — třeba o nacionálních projevech oblasti německé a české a o jejich proměnách (Životní osudy, Čestný soud). Někdy je to spíš rozmarné povídání o věcech obecně známých, někdy se přitom uplatní originální postřeh a myšlenka (například: „Zajímavé je, že bývalí svobodomyšlní Němci stávali se zpravidla konzervativními Čechy“). Přes všechnu převládající skepsi a ironii zazní někdy vzácně i pozitivní myšlenka: „Možná, že se probudí zase láska k činům, úcta před schopností a do lidských srdcí vloudí se myšlenka, že slavná chvíle znamená víc než padesát let malicherného života.“

Vypravěčský styl Gellnerův má epický klid, pomalou rozvážnost, objektivitu. Jen místy to zajískří vtípem a ironií. Rozmarný vypravěčský tón někdy navozuje klidnou čtenářskou pohodu, někdy baví anekdotickým vtípem. Třeba v povídce Sport a zdraví: „Je to podobné jako s onou kobylou, kterou sedlák odnaučoval žrát. Když se tak přiblížila k své doko-

nalosti, že nedostávala denně než jedno stéblo slámy, najednou chcípla. — Boží závidí svým tvorům velikost“.

Osobitý je u Gellnera parodický způsob vyprávění. Užívá vznešeného, čítankově nebo rétoricky laděného stylu k popisu životních banalít a přízemností. Komikou tohoto postupu zesměšňuje nejen obsah této výpovědi, ale i použitou frázerskou či dekorativní literátskou formu. Touto parodickou formou Gellner neguje nejen směšnou realitu měšťáckého života; nýbrž i směšnou falešnost měšťácké literární nebo žurnalistické fráze a naporáděné vznešenosti. I v tom Gellnera charakterizuje pravdivost, poctivost a prostý lidský rozum, který ovšem nemá daleko k lidovému humoru a vtípu.

Povídky Františka Gellnera se v kontextu české literární tvorby před první světovou válkou vyznačují objektivním charakterem svého tematického zájmu o české maloměšťácké, zvláště pak maloměstské prostředí a jeho životní styl, i objektivním charakterem svého vypravěčského podání, které nese znaky autorova spojení s novinami a jejich lidovým čtenářstvem. Originální autorova skepse a protiměšťácká satira neodchyluje tyto povídky podstatně od tradice české kriticky realistické prózy, ale na několika místech se přibližuje soudobé Haškově parodické grotesce.

DIE ERZÄHLUNGEN VON FRANTIŠEK GELLNER

In der tschechischen Prosa vor dem 1. Weltkriege zeigen die Erzählungen von František Gellner eine deutliche Tendenz zur Objektivität nicht nur in der Beschreibung des kleinbürgerlichen, und besonders des kleinstädtigen Milieu und seines Lebensstiles, sondern auch in der Erzählungsart, die die Spuren der Verbindung des Autors mit der Zeitung Lidové noviny und mit den volkstümlichen Lesern zeigt. Die Originalität der Skepsis und der antibürgerlichen Satire des Autors sondert diese Erzählungen von der Tradition der tschechischen realistischen Prosa nicht wesentlich ab, doch sie nähert sich an einigen Stellen zur parodischen Groteske Hašek's.